

БУДИНОК ЮННАТІВ КИЇВСЬКОГО ЗООЛОГІЧНОГО ПАРКУ: ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Одна з найяскравіших сторінок в історії дитячих рухів ХХ століття – це історія юннатства. Кілька десятиліть саме юннатський рух був найбільш масовим, значним чином – завдяки позашкільним закладам, таким як Станції юних натуралістів, Палаці піонерів, тощо. Історія та актуальні проблеми позашкільних закладів еколого-натуралістичного напрямку вже потрапляли до поля зору дослідників (В. Вербицький, В. Берега, Г. Пустовіт), проте дослідження ніколи не зачіпали такої особливої категорії позашкільних навчально-виховних закладів як гуртки юннатів в зоопарках України. Поза тим, зоологічний парк як науково-просвітній заклад є унікальним ресурсом для роботи з школярами, особливо – на постійній систематичній основі.

В Україні існує лише три подібних заклади з тривалою історією та традиціями. Найстаріший з них – клуб юних біологів зоопарку Харківського зоологічного парку, заснований ще 1925 року. Гурток юннатів Миколаївського зоологічного парку неперервно працює з 1937 року. Будинок юннатів Київського зоопарку веде свій початок з першої половини 30-х років, проте достовірної дати його заснування досі не виявлено, оскільки оригінальні документи Київського зоологічного парку загинули під час німецької окупації.

Документи післявоєнної доби найчастіше посилаються на 1932 рік, як на час виникнення гуртка юних натуралістів у Київському зоопарку. Однак разом з тим зустрічаються посилання і на те, що юннати з'явилися у зоопарку і 1931, і 1933, і 1934 року. Так 30-ти річчя Будинку юннатів урочисто святкували у 1963 році, а 50-тиріччя – у 1982 році.

Біографія видатного вченого *Олександра Порфірійовича Корнеєва* засвідчує, що він «був науковим директором Київського зоопарку, вів гурток юннатів при зоопарку», проте відомо, що у 1932 році Олександр Порфірійович уже залишив зоопарк.

В. Е. Борейко в «Історії охорони природи України» стверджує, що в 20-ті роки ХХ століття «один з найбільших центрів юннатського руху в Україні був у Києві. На педагогічній агробіостанції на Куренівці юннатами керував учитель Федор Михайлович Трескін ... Інший відомий у Києві гурток юних зоологів діяв при Київському зоопарку, його очолював викладач кафедри зоології КДУ Олександр Порфірійович Корнеєв» [1].

Тож наразі питання дати заснування Будинку юннатів у Київському зоологічному парку лишається відкритим і є темою подальших розвідок. Верхня межа дослідження в рамках даної статті – 1941 рік, адже з

окупацією Києва зоологічний парк було практично зруйновано.

Що стосується змісту, форм, методів юннатської роботи у Київському зоопарку від часу виникнення Будинку юннатів і до початку війни, за відсутності архівних документів певне уявлення ми можемо скласти з відомостей у тогочасній періодичній пресі.

«Могутнім чинником позашкільної освіти» названо зоопарк у матеріалі «Лабораторія живого тваринного царства», який було розміщено у першому числі журналу «Соціалістичний Київ» за 1933 рік [8].

У наступному, 1934 році, у тому ж таки «Соціалістичному Києві» вперше зустрічаємо згадку про юннатів зоопарку: «До існуючого гуртка юних натуралістів треба притягнути піонерський та комсомольський актив», – закликає автор статті «Реконструкцію зоопарку на порядок денний» Г. Фрумін [14].

До зоопарківської теми журнал повертається і в наступному, 1935 році. Стаття «Книга природи на двадцяти га» проілюстрована фотографією: юний натураліст Макаренко, учень 71 школи, частує слониху «Мері» грушами [15].

Директор Київського зоопарку С. А. Рибінський у 1937 році називав зоопарк «живою лабораторією для середньої та вищої школи з вивчення зообіології» [6].

Відомо, що 1937 рік став особливим для всесоюзного юннатського руху: по всій країні відкривались тисячі станцій, клубів, гуртків юннатів. Всесоюзним шефом юннатів став Трофим Лисенко, основною метою юннатського руху проголошено мічурінське перетворення природи. Як стверджують історики, наукова складова в діяльності юннатів поступово зводилась до мінімуму. За словами Льва Лур'є «справжні керівники юннатських гуртків та справжні юннати лишилися тільки в ...зоопарках. Тут можна було займатися чистою наукою, тут практикують серйозні заняття біологією» [10].

Чим займалися юннати зоопарку у 1939 році детально оповідає газетна публікація «Юннати в зоопарку»:

«Кілька десятків скворешниць, встановлені в останні дні на території столичного зоопарку. Це зробили юні натуралісти – учні київських шкіл, що працюють в зоопарку, вивчаючи природу, звірів, птахів, риб.

60 юних дослідників природи об'єднані тут в гурток юннатів. Сотні нових питань розробляють вони. З завзятістю вивчають зоолітературу, консультуються в спеціалістів, провадять досліди у вольєрах, басейнах і клітках. Три групи юних натуралістів вивчають птахів, ссавців, риби.

В київському зоопарку силами юних натуралістів вивчається питання про гібридизацію риб. Друга група вивчає питання про розплоджування білок в неволі. Досі ці досліди провадились тільки в найбільшому в СРСР московському зоопарку.

Підходячи з іншими методами до вивчення цього питання, київські

юннати дійшли таких наслідків, які в Москві були досягнуті іншими шляхами. Окрема група вивчала вплив кормів на морських свинок. Одна з груп вже довгий час розробляє питання про штучне запліднення деяких категорій звірів» [5 с. 21].

В архіві тодішнього юнната Євгена Мошкова збереглась «Краткая программа фенологических (сезонных) наблюдений». Згідно неї юний натураліст фіксував дати прильоту до Києва і околиць 10 видів птахів у 1940, 1941, 1945 та, частково, – у 1946 році, а також дати скресання льоду на Дніпрі, початок сокоруху беріз, перший виліт кажанів, тощо. З його спостережень ми дізнаємось що, наприклад, у 1941 році шпаки та жайворонки прилетіли до Києва на два тижні раніше, а у 1945 році – на тиждень пізніше, ніж у 1940 році [7]. У повоєнні роки Євген Мошков повернувся до зоопарку в якості наукового співробітника.

Увага до юннатів на всесоюзному рівні зіграла на користь юннатам Київського зоопарку – в умовах тотальної недостачі фінансів для них все ж було зведено окремих будиночок неподалік від входу до зоопарку. Відтоді гурток юннатів Київського зоопарку навіть у документації почав називатися Будинком юннатів.

«З'явилося нове приміщення для гуртка юних натуралістів» – підкреслено у Постанові Президії Київської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів на початку 1939 року [12].

«Наші можливості тоді були надто скромними. Ми не обмінювалися досвідом з юними натуралістами Москви, Єревана, Варшави. Але після гурткових занять допомагали дорослим зводити Будинки юннатів. Оцей, де зараз збираються діти. Завдання, що ставили перед нами, були простіші, ніж тепер, однак не менш важливі. Ми боролися з руйнівниками пташиних гнізд, майстрували шпаківні. А влітку мандрували по Україні, затримуючись у заповідниках і лісництвах», – згадував кілька десятиліть потому доктор біологічних наук, професор університету імені Т. Шевченка Леонід Смогоржевський, юннат Київського зоопарку 30-х років [5, с. 34]. Керував Будинком юннатів у цей час **Михайло Воїнственський** – сам вихованець юннатського гуртка педагогічної агробіостанції на Куренівці, в майбутньому – видатний український вчений [2].

Саме серед юннатів 30-х років – найбільший відсоток тих, хто згодом здійснили наукові відкриття, очолили кафедри провідних вишів, стали відомими людьми.

Ось лише деякі імена тих, хто пройшов в довоєнні роки школу Будинку юннатів Київського зоопарку:

Ілля Сергійович Даревський (1924–2009) російський біолог, герпетолог зі світовим ім'ям, член-кореспондент РАН, президент Герпетологічного товариства ім. А. М. Нікольського при РАН, засновник Санкт-Петербурзької герпетологічної школи. Автор близько 300 наукових робіт, відомий значним науковим відкриттям – явища партеногенезу у

хребетних тварин. Видатний український вчений та один із фундаторів Київського зоопарку Микола Шарлемань вважав його найталановитішим зі своїх учнів.

Валерій Михайлович Єрмоленко (1920–2006) – доктор біологічних наук, ентомолог (спеціаліст з пильщиків – Hymenoptera, Symphyta), фахівець у галузі охорони комах та популяризатор науки. Як член Національної комісії з питань «Червоної книги України», брав найактивнішу участь у підготовці і публікації «Червоної книги СРСР» (1984) та «Червоної книги України» (1994), де ним було опубліковано близько 100 нарисів. Описав новий вид – *Pseudoxiphodria markewitschi* Ermolenko, 1960.

Євген Львович Ревуцький (1919–2007), – видатний медик, лауреат Державної премії, професор. 15 років завідував кафедрою пропедевтики внутрішньої медицини Національного медичного Університету ім. О. О. Богомольця.

Леонід Олексійович Смогоржевський (1921–1996) – доктор біологічних наук, орнітолог, з 1974 р. – професор кафедри зоології хребетних Київського університету, автор ряду науково-популярних видань.

Костянтин Адріанович Татаринів (1921–2001) – професор, теріолог, палеонтолог, зоолог-фауніст, дослідник сучасної та викопної фауни хребетних Волино-Поділля та західних теренів України, професор. Член Спілки журналістів, автор понад 800 публікацій. 13 років очолював кафедру біології Львівського медичного інституту.

Геннадій Наумович Глікман (1921–1991) – відомий художник-аніمالіст. Все життя плідно співпрацював з Київським зоопарком, створюючи для нього афіші, макети листівок, тощо. Саме в зоопарку створено чимало відомих картин Глікмана.

Лев Бабенко – завідував кафедрою зоології Університету ім. Т. Шевченка.

Була юннатом Київського зоопарку і відома героїня Другої Світової війни **Гуля (Маріонелла) Корольова**. З численних книг, присвячених Корольовій, також можна дізнатися дещо про життя юннатів тих часів. У 1935 році, коли Гуля прийшла до зоопарку (їй було 12 років, – як і старості гуртка), на Майданчику молодняка, яким опікувались юннати, було двоє ведмежат, вовчєня, троє тигренят. Юннати брали участь у годівлі та вели детальні спостереження за поведінкою малят, записуючи все до щоденника спостережень [11].

З кінця 1930-х років започаткувалася традиція дослідницьких виїздів юннатів до заповідників країни. Так у 1939 році юннати виїжджали до Астраханського державного заповідника. Приймали київських натуралістів там дуже добре, адже до організації заповідника був причетний Петро Смолін, один з найяскравіших керівників юннатів за весь час існування

юннатського руху. Враження від поїздки: подорож човном у заплави, близьке знайомство з пеліканами, тощо, згодом описав у журнальній публікації юннат Євген Мошков [5, с. 24].

У 1940 році чотирнадцять юннатів Київського зоопарку здійснили експедицію (або, як тоді називали, – стаціонарну екскурсію) до Середньодніпровського Канівського заповідника Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. «У нас на руках плани, завдання з детальною методикою. Основні групи: ентомологічна, орнітологічна, маммологічна. Щодня ми в екскурсії. За літо ми закільцювали біля 70 штук пташиного молодняка. Заекспонували молодих гадюк, вужів, веретенниць, різних ящірок. Зробили колекцію шкідників лісу. Склали гербарій рослин Канівського заповідника і один морфологічний гербарій (листки різної форми). Зробили численні фотографії, сфотографували виводок молодняка, кладку яєць. Кожен з нас вів щоденник. Тепер ми обробляємо зібраний на протязі літа матеріал», – так описали власний досвід у журнальній публікації юннати Київського зоопарку Інна Кебер, Толя Кузін, Серьожа Костенко [5, с. 25].

Підтверджують активність роботи юннатів у зоопарку і повоєнні джерела. «До Великої Вітчизняної війни ...працювали гуртки юних натуралістів, яким було побудовано спеціальний дім – Будинок юннатів, де молодь шкіл Києва вела свою творчу роботу на базі багатого матеріалу зоопарку. Подальший ріст зоопарку давав йому можливість стати науково-дослідною лабораторією для майбутніх зоологів, учнів середніх шкіл, технікумів і вузів», – так окреслено становлення Будинку юннатів у першому випуску збірника «Труди Киевского зоопарка» [13].

Отже, як показало дослідження, попри те, що засновники Київського зоопарку з моменту його заснування ставили перед собою завдання залучення школярів до активної систематичної науково-дослідної роботи на базі зоопарку, в повній мірі їхнє прагнення втілювалося лише зі створенням гуртка юннатів. Встановлення достовірної дати заснування гуртка наразі є відкритим, проте дослідження виявлених джерел переконали, що активність юннатів у Київському зоопарку у II половині 30-х років була дуже високою, а діяльність – різнобічною. Сукупність факторів: керівництво гуртком вчених-зоологів, виїзди у наукові експедиції, систематичні спостереження, сприяли вихованню у поколінні довоєнних юннатів цілої плеяди визначних особистостей. Отже, досвід тих років заслуговує на ще більш глибоке вивчення і подальші розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борейко В. Е. История охраны природы Украины (X век 1980 г.) / Борейко В. Е. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997 – Т. I. – С. 35.
 2. Грищенко В. Н. Михаил Анатольевич Воинственский (1916–1996) /
-

- Грищенко В. Н., Горбань И. М. // Беркут. – 1996. – Т. 5, вип. 2. – С. 107–108.
3. Дорожинська Н. Юні зоологи / Дорожинська Н. // Життя і слово. – 16 березня 1981 р.
 4. Загороднюк І., Дикий І. Професор Кость Татаринів (присвячення книги) / Загороднюк І., Дикий І. // Фауна печер України / за ред. І. Загороднюка. – К. : Українське теріологічне товариство, 2004. – С. 4–5. (Праці Теріологічної школи. Випуск 6).
 5. Киевский зоопарк в публикациях прессы (1914–1999) / сост. Н.В. Иванова. – К., 1999.
 6. Ковалинський В. Історія Київського зоопарку / Ковалинський В. – К. : Айва плюс, 2009. – 112 с.
 7. Краткая программа фенологических (сезонных) наблюдений на весенний период 1939 года // Архів Київського зоологічного парку
 8. Лабораторія живого тваринного царства // Соціалістичний Київ. – 1933. – № 1–2. С. 2.
 9. Лопарев С. А. Леонид Александрович Смогоржевский (1921–1996) / Лопарев С. А., Яблоновская-Грищенко Е. Д., Грищенко В. Н. // Орнитологи Украины. Библиографический справочник / авторы-составители: Т. А. Атемасова, И. А. Кривицкий. – Х., 1999. – Вып. 1. – С. 187–189.
 10. Лурье Лев Культурный слой. Юннаты [Електронний ресурс]. – Режим доступа :<http://www.5-tv.ru/video/503423>.
 11. Мишаткин Юрий. Письма без марок / Мишаткин Юрий. – М. : Молодая гвардия, 1964. – 28 с.
 12. Постанова президії Київської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів від 29.01.1939 року «Про роботу зоопарку». – ДАК. – Р-1, оп. 1, спр. 11780.
 13. Труды Киевского зоопарка. – К., 1954. – С. 2–3.
 14. Фрумін Г. Реконструкцію зоопарку на порядок денний / Фрумін Г. // Соціалістичний Київ. – 1934. – № 9–10. – С. 31.
 15. Шумер А. Книга природи на двадцяти га / Шумер А., Дубовик М., Ясинський Я. // Соціалістичний Київ. – 1934. – № 7. – С. 28–29.